

Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* κυκλοφόρησε το 1825 στο Παρίσι με τη γαλλική μετάφραση του Stanislas Julien απέναντι στο κείμενο, στον δεύτερο τόμο της συλλογής των δημοτικών τραγουδιών του Fauriel (*Chants populaires de la Grèce moderne, recueillis et publiés par C. Fauriel*. Παρίσι: Firmin Didot, 1825, τόμ. II, σσ. 435-488) και σε ανάτυπο: Διονυσίου Σαλωμού, *Ζακυνθίου, Ύμνος εις την Ελευθερίαν/Dithyrambe sur la Liberté*, par Dionysios Salomos, de Zante. Traduit du grec moderne par Stanislas Julien. Παρίσι: Firmin Didot, 1825.

Ο γάλλος εκδότης F. Didot, προλογίζοντας το ποίημα, εξηγεί γιατί το περιέλαβε στη συλλογή: «Το έργο που ακολουθεί είναι ξένο προς τα δημοτικά τραγούδια της Ελλάδας. Το έγραψε τον περασμένο Μάιο ο κύριος Δ. Σαλωμός, νεότατος ποιητής, πολυμαθέστατος και προικισμένος με ζωηρή φαντασία [...] Το προσθέσαμε στο τέλος της συλλογής του [εννοεί του Fauriel¹] για να προσφέρουμε στον αναγνώστη τη δυνατότητα να συγκρίνει αυτή τη λαϊκή ποίηση, την τόσο ενδιαφέρουσα για τη φυσική της χάρη και πρωτοτυπία της, με την ποίηση των Ελλήνων που διαμορφώθηκε στο σχολείο των μεγάλων προτύπων της αρχαιότητας. Τη μετάφραση την οφείλουμε στον κ. Stanislas Julien, γνωστό από την καλαισθητή μετάφραση στα γαλλικά του ελληνικού ποιήματος του Κολούθου *Ελένης αρπαγή* και της *Ελληνικής Πατριωτικής Λύρας* του Ζακυνθίου Κάλβου»².

Ο Stanislas Julien (1797-1873) ήταν ένα φαινόμενο γλωσσομάθειας. Αρκεί να αναφέρουμε ότι το *Ελένης αρπαγή* (φιλολογική έκδοση) το μετέφρασε επίσης στα γερμανικά, αγγλικά, ιταλικά, ισπανικά, λατινικά. Στην ιστορία όμως των γαλλικών γραμμάτων έχει μείνει ως επιφανής ανατολιστής, προπάντων σινολόγος. Με τις

1. Η ένταξη του *Ύμνου* στον τόμο έγινε με πρωτοβουλία του εκδότη. Ο Fauriel έλειπε από το Παρίσι.

2. Βλ. *Chants populaires...*, ό.π., σ. 437. — Η μετάφραση της *Λύρας* του Κάλβου είχε εκδοθεί στα γαλλικά με τον τίτλο *La Lyre patriotique de la Grèce*.

πρωτότυπες εργασίες του (φιλολογικές, ιστορικές, ανθρωπολογικές, λεξικογραφικές κ.ά.) και τη διδασκαλία του, αλλά κυρίως με τις πολυάριθμες μεταφράσεις του φώτισε απροσπέλαστους ακόμη πολιτισμούς, θέτοντας στη Γαλλία τις βάσεις για την επιστημονική προσέγγισή τους. Η θητεία του στα κλασικά γράμματα ήταν σύντομη. Το 1821 ορίστηκε αντικαταστάτης του καθηγητή του στο Collège de France. Αλλά λίγο αργότερα άλλαξε προσανατολισμό. Ήδη το 1824, το έτος δηλαδή που μεταφράζει τον Κάλβο, εκδίδει και την πρώτη του μετάφραση από τα κινέζικα στα λατινικά.

Δεν ξέρουμε πόση άνεση είχε με τα νέα ελληνικά. Η μετάφραση πάντως του *Ύμνου* προδίδει δυσκολίες κατανόησης και ελλιπή γνώση των συμφραζομένων. Πρέπει όμως να υποθέσουμε ότι ορισμένες προχειρότητες οφείλονται και στην πίεση του χρόνου, καθώς το ποίημα επρόκειτο να ενταχθεί στον τόμο που βρισκόταν ήδη υπό έκδοση. Αλλιώς, δύσκολα εξηγείται πώς τις ίδιες λέξεις αλλού τις μεταφράζει σωστά και αλλού άστοχα. Χτυπητό παράδειγμα: οι στίχοι σε δύο συνεχόμενες στροφές, την 68 και την 69.

στρ. 68: *Και των Χριστιανών τα χείλη/φωτιά εφώναζαν, φωτιά.*

Et les chrétiens leur répondent en murmurant l'arrêt de leur trépas.

στρ. 69: *Λεονταρόψνχα εκτυπιούντο, / Πάντα εφώναζαν φωτιά,*

Les Grecs braves comme des lions, se battaient en criant toujours feu,

Ο ποιητής, απ' όσο ξέρουμε, δεν εκφράστηκε αρνητικά για την ποιότητα της μετάφρασης. Φαίνεται όμως ότι τα λάθη του Julien τον θορύβησαν και, οπωσδήποτε, θα τα κουβέντιαζε στον κύκλο του. Εν όψει της αγγλικής μετάφρασης, και ενώ η ιταλική τυπωνόταν ακόμα, στις 8 Ιουνίου του 1825, γράφει στον έμπιστο φίλο του Λουδοβίκο Στράνη: «Όσο για τον κ. Sheridan [τον άγγλο μεταφραστή], γράψε του όσο μπορείς πιο γρήγορα, σου το συστήνω για την τιμή μου: μπορείς μάλιστα να του γράψεις να κάνει υπομονή καμιά δεκαπενταριά μέρες, να του στείλεις την ιταλική μετάφραση, στην οποία μπορεί να έχει πέρα για πέρα εμπιστοσύνη, και από την οποία, πες του, εγώ είμαι απόλυτα ικανοποιημένος.»³ Και ο Στράνης σπεύδει να στείλει, την επομένη (9 Ιουνίου), σαν από δική του πρωτοβουλία, επιστολή στον Ανδρέα Λουριώτη, απεσταλμένο της ελληνικής κυβέρνησης στο Λονδίνο: «Ο κ. Ζαΐμης, που βρίσκεται

3. Βλ. Διονύσιου Σολωμού *Απαντα*, τόμ. Γ': *Αλληλογραφία*, Επιμέλεια-Σημειώσεις Λίνος Πολίτης. Αθήνα: Ίκαρος, 1991, επιστολή 22, σ. 105.

τώρα εδώ [δηλαδή στη Ζάκυνθο], με πληροφόρησε ότι ο κ. Sheridan, ο γιος του φημισμένου ρήτορα, σκοπεύει να μεταφράσει το ίδιο ποίημα [δηλαδή τον Ύμνο]. Φοβούμενος μήπως στη μετάφρασή του παρεισφρήσουν τα ίδια λάθη, στα οποία χωρίς να το καταλάβει έπεσε ο κ. Julien, και που ο κ. Κλονάρης⁴ δεν κατόρθωσε να τα επανορθώσει, θεώρησα ότι έπρεπε να του γράψω σχετικά με το ζήτημα αυτό και σας εσωκλείω το γράμμα, που θα έχετε την καλοσύνη να του το εγχειρίσετε⁵. Το γράμμα όμως έφτασε κατόπιν εορτής, γιατί η αγγλική μετάφραση είχε ήδη εκδοθεί.

Ο ιταλός μεταφραστής πάντως, ο Gaetano Grassetti, δεν θα χαριστεί στον Julien. Θα αφιερώσει το σύνολο σχεδόν των σημειώσεων της δικής του μετάφρασης στα λάθη της γαλλικής.

Αλλά για να είμαστε δίκαιοι, εκτός από τα καθαρά λάθη κατανόησης, οι περισσότερες αυθαιρεσίες είναι μεταφραστικές επιλογές. Ήδη η αλλαγή του τίτλου (από Ύμνος, Διθύραμβος) —που κατακρίνει ο Grassetti— ή φράσεις όπως «dans les domaines de Bacchus» (για το απλό σολωμικό *εις τ' αμπέλια*) προδίδουν μια διάθεση αναφοράς στην αρχαιοελληνική ρίζα του Νέου Ελληνισμού. Παράλληλα, όταν ο Julien ονομάζει τους Τούρκους «la race musulmane» —με τη θρησκευτική τους δηλαδή «ταυτότητα»— ίσως επιδιώκει να κάνει σαφέστερα τα μέτωπα και τους σκοπούς του Αγώνα. Αναγνωρίζουμε και εδώ δηλαδή κοινούς τόπους της ποίησης της εποχής και της φιλολογίας του φιλελληνισμού. (Το επιχείρημα απέναντι στην Ιερά Συμμαχία που καταδίκασε την Επανάσταση ήταν ότι δεν επρόκειτο για εξέγερση εναντίον νόμιμης εξουσίας, αλλά για σύγκρουση του χριστιανικού κόσμου με τους μουσουλμάνους τυράννους. Αυτό άλλωστε είναι και το πνεύμα του Ύμνου).

Χαρακτηριστικό όμως της μετάφρασης αυτής είναι η υπερβολή. Το ελεγειακό και το ηρωικό στοιχείο, οι αγριότητες, όλα υπερτονίζονται. Τα πάντα είναι μεγάλα και τρομερά. Πληθώρα επιθέτων, ελάχιστα δραστικών συνήθως, συνοδεύουν τα ουσιαστικά: τα δάκρυα είναι *γενναιόδωρα*· τα ίχνη της δόξας *αθάνατα*· η ορμή *ευγενής*· τα

4. Ο Χριστόδουλος Κλονάρης, συνεργάτης του Κοραή, φίλος επίσης του Fauquier τον οποίο βοήθησε στη συγκρότηση του τόμου των δημοτικών τραγουδιών, είχε λάβει το χειρόγραφο του Ύμνου από το Λονδίνο, όταν οι προσπάθειες να πρωτοτυπωθεί εκεί δεν τελεσφόρησαν.

5. Την επιστολή του Α. Στράνη δημοσίευσε η Λουκία Δρούλια, *Γύρω στις πρώτες σολωμικές εκδόσεις και μεταφράσεις*, ανάπτυπο από τον τόμο *Μνημόσυνο Σοφίας Αντωνιάδη*. Βενετία, 1974, σσ. 385-386. Αντιγράφω τη μετάφραση του Λίνου Πολίτη στην έκδοση *Διονυσίου Σολωμού Άπαντα*, ό.π., σσ. 107-108.

σκοτάδια πυκνά· το έγγισμα μαγικό· το σκέλεθρο χλωμό και άσαρκο· το μάτι του (αυστριακού) Αετού διαπεραστικό· τ' άρματα εκθαμβωτικά, κ.λπ. Συναισθηματική φόρτιση, προσθήκες, ανάπτυξη και χρωματισμός της εικόνας δίνουν μιαν άλλη αίσθηση του έργου. Ρομαντικό ξεχειλίσμα; Θα ήταν πρώιμο για τη Γαλλία της εποχής. Προφανώς ο Julien προσπαθεί να «φτερώσει» ποιητικά το πεζό κείμενο. Μερικές φορές το κατορθώνει.

Μέσα στο φιλελληνικό κλίμα και, γενικότερα, σ' ένα πνευματικό περιβάλλον δεκτικό, έτοιμο να αγκαλιάσει τα εθνικά κινήματα και να γνωρίσει τον πολιτιστικό πλούτο των λαών που αναγεννώνται, ο Ύμνος βρήκε στη Γαλλία θερμή υποδοχή.

Στην ανασκόπηση του M.-A. Jullien, de Paris «Πρόοδος των επιστημών και των τεχνών το 1824», που δημοσιεύεται στη *Revue Encyclopédique*, διαβάζουμε: «Πολλοί συμπατριώτες μας, ο κ. Fauviel, που εξέδωσε μια μετάφραση σε πεζό των *Ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*, ένας από τους σημαντικότερους τραγικούς ποιητές μας, ο κ. Lemer cier, που μετέφρασε τα ίδια [εννοεί του ίδιου είδους] άσματα σε γαλλικό στίχο, κάποτε με συγκινητική απλότητα και αρρενωπό σφρίγος, ο κ. Stanislas Julien, νεαρός φιλόλογος που μετέφρασε σε καλαίσθητη πρόζα τον ωραίο *Διθύραμβο για την Ελευθερία* του κ. Σαλωμού και άλλα νεοελληνικά ποιήματα, έχουν αρχίσει να μας ανοίγουν μια καινούργια πηγή λογοτεχνικών θησαυρών»⁶.

Στο ίδιο περιοδικό, κριτική του Ύμνου που υπογράφεται με τα αρχικά B. J.: «Ο κ. Stanislas Julien έχει πολλές φορές μεταφέρει στη γλώσσα μας τον λογοτεχνικό πλούτο της νεότερης Ελλάδας. Προσφάτως μάλιστα παρουσιάσαμε στους αναγνώστες μας την *Ελληνική Πατριωτική Λύρα*. Ο *Διθύραμβος* που εκδίδει τώρα είναι αντάξιος του έργου που αναφέραμε.» Στη συνέχεια ο κριτικός, παρουσιάζοντας το ποίημα «[...] θυμίζει, λέει, με το μεγαλόπνοο σχέδιό του, με την τόλμη των ιδεών και τον πλούτο των λεπτομερειών την τέχνη του Πινδάρου, με τον οποίον ο ίδιος ο ποιητής συγκρίνει τον εαυτό του (στρ. 86).»

Σχολιάζει ωστόσο με κάποια συγκατάβαση τους στίχους που παραθέτει και, τέλος, κάνει μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση: «[...] αυτό που είναι πιο σημαντικό να υποδείξουμε στον νεαρό έλληνα συγγραφέα του *Διθυράμβου* είναι πως το πάθος που τον φλογίζει δεν θα πρέπει ποτέ να τον κάνει να ξεχνά το βασικό του θέμα· προκύ-

6. Βλ. *Revue Encyclopédique*, τχ. 25 (Ιαν. 1825): 13-14.

ππει έτσι μια τέτοια ασάφεια που μερικές φορές δεν ξέρεις ποιο είναι το πρόσωπο που παρουσιάζει.»⁷

Ακόμα ο Lemercier, που μετέφρασε στα γαλλικά και τύπωσε μια συλλογή δημοτικών τραγουδιών το 1825, στον δεύτερο τόμο της έκδοσής του, αναφέρεται στον Κάλβο, στον Σολωμό και στην απόδοση του Julien: «[...] Το βάθος των ιδεών και των αισθημάτων του ζακύνθιου ποιητή [του Κάλβου] δεν θα αναδεικνυόταν καλύτερα με το effet του μέτρου και της ρίμας. Το ίδιο ισχύει και για τον *Διθύραμβο* του Σολωμού, άλλου ζακύνθιου ποιητή, που η έμπνευση και το γούστο του ίδιου μεταφραστή μετέφεραν στη γλώσσα μας με κλασικό τρόπο.»⁸

Δεν γνωρίζουμε σε πόσα αντίτυπα κυκλοφόρησαν τα *Δημοτικά τραγούδια* του Faugier, που υπήρξε το όχημα για τη διάδοση του ποιήματος, ούτε τον αριθμό των ανατύπων του *Ύμνου*. Γεγονός είναι ότι μέσα απ' αυτή την έκδοση, στην κρίσιμη καμπή του Αγώνα, ο Σολωμός κατάφερε να στείλει το μήνυμά του στον κόσμο «που θέλει να ξέρει τι κάνουμε και τι στοχαζόμαστε».

ΧΡΥΣΑ ΠΡΟΚΟΠΑΚΗ

---

7. Βλ. *Revue Encyclopédique*, ό.π., σσ. 234-236. Το ίδιο πρόβλημα θα επισημάνει αργότερα και ο ιστορικός L. Ciampolini μιλώντας για *amfibologia*. Και μάλιστα αναφέρεται ιδιαίτερα στη στροφή 93, «που μτέρδεψε τον κ. Julien». Βλ. M. Vitti, *Giudizi di L. Ciampolini e di G. Montani su Dionisio Solomòs*. Ρώμη, 1960, ανάτυπο από την Bibliotechina della «Rassegna di cultura e vita scolastica», έτος XIII, αρ. 10, 31 Οκτωβρίου 1959.

8. Népomucène L. Lemercier, *Chants héroïques des montagnards et matelots Grecs*, τόμ. II: *Suite des chants héroïques et populaires des soldats et matelots Grecs*. Παρίσι, 1825, σ. 123.